5-ДӘРІС. Готлоб Фреге: мағына, денотат және логикалық семантика

Бір нысанға сілтейтін өрнектер неліктен әртүрлі танымдық құндылыққа ие болады? Тіл философиясы мен лингвистикалық семантиканың іргелі сұрағы.

Дәріскер: Кузембекова Ж.Ж. PhD, қауымдастырылған профессор

Бір нысан, екі танымдық жол: Sinn және Bedeutung

Bedeutung

Өрнектің нені білдіретіні, яғни оның денотаты немесе референті.

Sinn

Сол нысанның тілде қалай берілетіні, оны танудың және ұсынудың тәсілі.

Фреге үшін мағына тек нысанға сілтеумен шектелмейді: өрнектің когнитивтік мазмұны да түсіндірілуі керек.

«Таңғы жұлдыз» бен «Кешкі жұлдыз»: теңдік жұмбағы

«A = A» пайымы тривиалды тавтология болса, «A = B» теңдігі неге адамзатқа эмпирикалық жаңалық әкеледі?

«Таңғы жұлдыз» (Фосфорус)

Sinn: Таңертеңгі аспанда көрінетін сәуле

→

Венера ғаламшары (Біртұтас Bedeutung)

←

«Кешкі жұлдыз» (Гесперус)

Sinn: Ымыртта алғаш жарқырайтын жарық

A = B ақиқат, өйткені денотат бір; бірақ ақпаратты, өйткені мағыналар әртүрлі

Тілдік дерек: Астрономдар Венераның таңғы және кешкі аспандағы қозғалысын екі түрлі атаумен сипаттаған.

Теориялық түсіндірме: Теңдік пайымы таңбалардың өзін емес, сол таңбалар арқылы затты тану тәсілдерінің сәйкестігін бекітеді.

Композициялық принцип: күрделі мағынаның құрылымы

Фреге принципі: күрделі өрнектің немесе сөйлемнің мағынасы оның бөлшектерінің мағыналары мен олардың синтез тәсіліне тікелей тәуелді.

01

Лексикалық компоненттер

Сөйлемдегі жеке сөздер мен атаулардың дербес мағынасы (Sinn) мен денотаты (Bedeutung) болады.

02

Синтаксистік бірігу

Бөлшектер кездейсоқ тізілмейді; предикаттық-аргументтік құрылым арқылы жүйелі байланыс түзеді.

03

Тұтас сөйлемнің мәні

Сөйлемнің мағынасы — онда білдірілген ой (Gedanke), ал денотаты — оның ақиқаттық мәні (Ақиқат немесе Жалған).

04

Алмастыру сынағы

Егер құрамдас бөлшек онымен денотаты бірдей басқа сөзбен ауыстырылса, сөйлемнің ақиқат мәні өзгермей сақталуы тиіс.

Бұл қағида қазіргі формалды семантиканың, генеративтік грамматиканың және есептеуіш лингвистиканың іргетасына айналды.

Референциясыз атаулар: атау нысансыз да мағыналы бола ала ма?

- Референті жоқ немесе күмәнді атаулар теория үшін қиындық туғызады.
- Мәселе: мұндай өрнектің Bedeutung-і жоқ болса, оның Sinn-і мен сөйлемдегі үлесі қалай түсіндіріледі?
- Жауапты бағалау үшін ұғымның анықтамасын, балама теорияны және қарсы мысалды қатар қарастыру қажет.

Формалды талдау мен қолданысқа бағдарланған талдауды салыстыру

Формалды-аналитикалық (Фреге, Карнап)	**Қолданысқа бағдарланған (Кейінгі Витгенштейн, Остин)**
Мағына және контекст: Логикалық форма, ақиқат шарттары, референция; контекст синтаксистік және семантикалық шеңбермен шектеледі. Негізгі сұрақ: «Бұл сөйлем қашан және қандай шартта ақиқат болады?» Сын: Тірі тілдің көпқабаттылығы мен прагматикасын тарылтады; формализация контексті толық қамтымауы мүмкін.	Мағына және контекст: Тілдік ойындар, коммуникативтік тәжірибе, қолданыс; әлеуметтік жағдаят, сөйлеуші ниеті мен қауымдастық нормасы. Негізгі сұрақ: «Бұл сөйлеу актісі белгілі бір қауымдастықта қалай жұмыс істейді?» Сын: Қатаң математикалық жалпылау мен формализация жасау қиын; қолданысқа сүйену жалпылауды қиындатуы мүмкін.

Негізгі айырмашылық: бір тілдік дерекке қойылған теориялық сұрақ өзгерсе, түсіндірме де өзгереді.

Докторанттарға арналған аналитикалық тапсырмалар

1. «Sinn және Bedeutung» бойынша екі ғылыми ұстанымды салыстырып, әрқайсысының кемінде бір күшті және бір әлсіз жағын дәлелдеңіз.
2. «Теңдік пайымдауының танымдық құндылығы» ұғымын қазақ және ағылшын тілдерінен алынған екі мысал арқылы талдаңыз; дерек пен интерпретацияны бөлек көрсетіңіз.
3. «Композициялық принцип» тақырыбы бойынша 500 сөздік сыни эссе жоспарын әзірлеңіз.
4. «Референциясыз атаулар мәселесі» мәселесіне қатысты диссертациялық зерттеу сұрағын және ықтимал әдісін ұсыныңыз.

Мағынаны түсіндіру – *референцияны ғана түсіндіру емес.*

Фреге мұрасы тілді таза заттық белгілеуден құтқарып, адам танымының дербес, логикалық деңгейіне көтерді.

Когнитивтік салмақ: Тілдік мағына - әлемді қалай көретініміз бен оны қалай ұсынатынымыздың формуласы.

Академиялық талап: Ғылыми уәж тек деректі тізіп қоймай, ұғымды, теориялық алғышартты және оның шегін бірге ашуы тиіс.

Ұсынылатын ғылыми әдебиеттер

- Russell, B. (1905). On Denoting.
- Wittgenstein, L. (1953). Philosophical Investigations.
- Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words.